

ДЕПОРТАЦІЯ УКРАЇНЦІВ З ЕТНІЧНИХ ТЕРЕНІВ У ПОЛЬЩІ В СИСТЕМІ ТОТАЛІТАРНИХ ЗЛОЧИНІВ ПІСЛЯВОЄННОЇ ДОБИ

Ігор Любчик,

кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства і філософії
Івано-Франківського національного медичного університету

Сьогодні тематика післявоєнного виселення для українців і поляків є неоднозначною, як у трактуванні так і політиці пам'яті. Депортація українців прикордоння є конфліктом історичної пам'яті обох народів: українці хочуть пам'ятати історію, яку поляки воліють забути. Автор робить висновок, що міжнародна спільнота не виправдала надій і сподівань українців, які опинилися у «війні після війни» втрапивши батьківські землі.

Ключові слова: Закерзоня, депортація, лемки, адаптація, українці-автохтони.

Today, the subject of post-war resettlement for Ukrainians and Poles is ambiguous, both in interpretation and in the politics of memory. The deportation of Ukrainians of the borderlands is a conflict of the historical memory of both peoples: Ukrainians want to remember the history that Poles prefer to forget. The author concludes that the international community did not live up to the hopes and expectations of Ukrainians who found themselves in a «war after war» and gradually lost their native lands, where they were indigenous.

Keywords: Zakerzonnia, deportation, Lemkos, adaptation, autochthonous Ukrainians.

Серед трагічних сторінок вітчизняної історії новітньої доби, виокремлюється депортація українців з українсько-польського етнічного порубіжжя. Тема, яка останніми десятиліттями отримує то більший, то менший імпульс серед наукової спільноти, громадськості та політикуму обох країн. Останніми роками ми ставали свідками та учасниками численних конференцій, круглих столів, все частіше чуємо про музеєфікацію тематики, фільмуємо та намагаємося зберегти живу історію у спогадах, однак коли справа вже кілька разів доходила до прийняття Закону про депортованих, та визнання їх на законодавчому рівні усі намагання ніби розбиваються. Власне ці сентенції і продовжують визначати актуальність обраної теми. У своїй студії вкотре прагнемо порушити весь трагізм населення, серед якого насамперед лемки, хомщаки, підляшці і загалом усі представники так званого Закерзоння, які опинилися сам на сам із жорстокими радянсько-польськими тоталітарними забаганками, прирікши таким чином подібні регіони та їх населення на поступове знищення. Це змушує вкотре повертатися до трагічних сторінок української історії, які визначали не українці, а радянсько-польські режими, а їх наслідки гіркотять життєву долю вже не одного покоління.

Наприкінці Другої світової війни у зв'язку із вересневими радянсько-польськими домовленостями 1944 р. ситуація на землях західного пограниччя щодо українства значно ускладнилася. Оскільки в своїй основі укладачі міжнародної угоди під словом «евакуація» насправді замаскували багато підступних норм, які стали очевидними одразу після початку так званого переселення. У ході перемовин, та офіційних пунктах домовленостей були задіяні нові потужні політико-адміністративні та ідеологічні чинники, спрямовані проти місцевої людності. Депортація 1944 – 1946 рр., місцевого населення з Лемківщини стала найтрагічнішим етнополітичним експериментом СРСР та Польщі, які доводилося пережити лемкам в новітню добу. Попри усі маніпулювання термінологією у тексті самої Угоди про так звану евакуацію, в своїй основі вона мала яскраво виражений примус і насильство.

Процес виселення українців з лемківських теренів впродовж 1940-х рр. проходив в умовах особливого українсько-польського напруження. З початком

виселення радянсько-польські власті плекали надії на так звану евакуацію методом «бліцкригу». Однак в процесі стало зрозумілим, що вона затягнеться, а тому терміни її завершення кілька разів переносилися.

Під час масового виселення польська адміністрація робила видиму спробу виступити миротворцем, ініціювавши наприкінці серпня 1945 р. зустріч у Варшаві з делегацією від українців Лемківщини. Проте самих делегатів обирали волости і тільки один мав репрезентувати повіт. Натомість повітових представників номінувала польська влада, які зрозуміло були надійними підібраними кандидатами. Про односторонній формат зустрічі засвідчує виступ перед делегатами представника тимчасового уряду із лаконічною заявою, що українське населення на підставі договору мусить добровільно виїхати до УРСР. Цікаво, що жоден з делегатів не передав бажань скривджених лемків. Таким чином очевидним був видимий і формальний характер лояльності з боку польської адміністрації, яка спільно з радянським урядом продовжували нівелювати інтереси населення.

На фоні цих трагічних подій пов'язаних з насильницьким brutальним виселенням, знаходимо замітки у тогочасній пресі за кордоном, яка писала, що «світ байдуже приглядається до всього того, що діється тепер на наших землях. Те, що там діється відноситься не тільки до нас української нації, що силою історичних обставин знайшлася за залізною завісою. Все, що там діється, б'є по засадах міжнародної моралі й руйнує підставові поняття загальнолюдської етики й справедливості»[1]. Про складні життєві драми українських родин з-за Сяну писала і американська періодика, повідомляючи про книгу В.Душника, в якій він оповідав історію післявоєнної радянської жорстокості. За словами автора коли українці з післявоєнної Польщі не послушали радянського заклику виїздити до Радянської України «варшавські маріонетки» Сталіна застосували проти них терор та нечувану жорстокість. Цілі села були підпалені артилерією з виразною метою знищити їх»[3]. Автор намагається донести до світового українства, що у багатьох місцевостях холоднокрівно вбивали чоловіків, жінок і дітей, тероризуючи таким чином населення, згадував про події 23 січня 1946 р. у с.Завадка-Морохів (лемківське село Сяноцького повіту – І.А.), де 4 польський піхотний полк, під командуванням радянського офіцера полковника Плюта, вимордував усе населення, оскільки воно не бажало виїжджати до окупованої СРСР України.

Вельми цікавим виглядає прагнення місцевої інтелігенції регіону усвідомлюючи свою пезпорадність, а одночасно і пасивну позицію міжнародної спільноти щодо невинного виселення українців-автохтонів. У зв'язку з цим був підготовлений «Відкритий лист українців, які живуть за лінією Керзона під назвою «Всьому цивілізованому світу» написаний у жовтня 1945 р.[4]. Його рядки проливають багато світла на сам процес насильного виселення, а не переселення та пасивний споглядальний характер міжнародної спільноти.

Вже на самому початку листа чітко акцентовано на свідомій національній приналежності мешканців краю «Ми українські жителі українських етнографічних територій, яка лежить на захід від р. Сян». З листа стає зрозумілим, що дописувачі адресували свій лист до найбільш впливових країн, політиків, громадських організацій та інституцій. «Звертаємося до представників та урядів Великобританії, США, Франції... Особисто до президента Трумена, прем'єра Етлі, інших міністрів закордонних справ, які розробили і підписали статут ООН, до всіх глав християнських церков та Міжнародного Червоного Хреста і до совісті всього прогресивного культурного людства з відкритим листом про страшний насильства і безправ'я, яке допускає по відношенню до нас армія та органи польського правління, сліпо виконуючи інструкції і розпорядження Москви». У листі авторами чітко акцентовано «Місцеве населення не хотіло і не хоче ні при яких умовах залишити свої землі і свої теперішні села. Ніхто не хотів і не хоче добровільно виїжджати в Радянський Союз. Офіційно об'явлено що переселення являється добровільним... Однак представники польських і радян-

ських урядів весь час проводили примусове виселення. Коли не оправдалась широко задумана пропаганда за переселення, тоді представники польського правління і більшовицькі переселенські комісії почали організовувати озброєні банди, які нападали на українські села, грабували, палили, вбивали людей, щоб шляхом терору змусити українців до виїзду. Коли не вдалась спроба виселення українців за допомогою терору, польський уряд у серпні 1945 р. кинув регулярні війська для примусового виселення українців». Дуже важливо, що значна частина місцевого проводу розуміла і усвідомлювала, що «Вся ця маса безправя здійснюється тоді коли на весь світ проголошені свободи президента Рузвельта, статут ООН, коли президент Трумен об'являє початок золотого віку свободи і щастя, а знатні мужі Великобританії завіряють, що будуть стояти на сторожі права і справедливості у всьому світі. До нас українців, які живуть за лінією Керзона, явно порушено не тільки обов'язок накладений статутом ООН, але знищені самі скромні основи християнської моралі». Завершальними акордом листа є очікування реакції світової громадськості «Ми звертаємося з цим відкритим листом до всього культурного світу з глибокою надією». Таким чином, практично втративши надію на добровільне виселення цей лист був своєрідним рупором українців регіону до міжнародної спільноти, в надії що будуть почуті і підтримані.

Про жахливі умови суспільної адаптації та й загалом побутування виселених з Польщі в УРСР передають листи від виселенців, які надсилалися ними за кордон в надії, що їх прочитають родичі. Однак вони були перехоплені Міністерством внутрішніх справ.

У цілому очевидним є, що влада дуже насторожено сприймала будь-які можливості щоб про характер виселення довідалося якась закордонна делегація. В архівних документах натрапляємо на повідомлення представників влади, що «у квітні 1946 р. у Сяноцький повіт прибули американці з метою перевірки принципу добровільності евакуації. Поки більш детальної інформації про склад, характер і мету цієї делегації у нас немає. Ми інформували про це Генерального уповноваженого польського правління у справах репатріації пана Вольского про прибуття цієї делегації для прийняття ним мір, що делегація не була неправдиво інформована і своїми діями не перешкоджала евакуації»[5, Арк.99].

Згідно архівних документів житель с. Боднарка Горлицького повіту С.Данило, який раніше був депортований у Харківську область нелегально повернувся до Польщі у рідне село і навіть вступив в ряди УПА та поширював серед населення антирадянську агітацію в ході якої відзначав, що «евакуйовано разом зі мною 111 українських сімей не одержали житла, живуть дуже погано» [6, Арк.35]. Джерела також повідомляють про жителя Сяноцького повіту М.Федака, який у грудні 1944 р. був депортований в Одеську область, нелегально повернувся до Польщі у Горлицький повіт вступив до УПА і активно проводив роботу на зрив евакуації, будучи спочатку рядовим, а згодом командував групою бійців з 200 чоловік на території Горлицького повіту, під псевдо «Лис» [6, Арк.35-36]. Однак практика повернення додому після ознайомлення з радянською дійсністю, нелюдськими умовами поселення, насильницькою колективізацією, була тільки спочатку, коли ті хто прибув в УРСР підробляли документи, записуючись поляками, щоб тільки повернутися додому. Згодом, за допомогою адміністративного ресурсу влада закрила кордон і таким чином унеможливила повернення лемків у рідні села.

Проблема опору насильницькому виселенню одна з найскладніших для дослідників. Споглядаючи на рівень протестної активності очима дослідника він вимальовується як не високий. В основному вона була вербальною – на рівні поодиноких протестів. У зв'язку з цим, можемо однозначно стверджувати, що явна регіональна катастрофа серйозного опору через протестні акції не викликала, причому як на локальному так і на міжнародному рівні.

Водночас пасивна споглядальна позиція світової спільноти щодо подій жорстокого виселення впродовж 1944 – 1946 рр. дозволила польській владі провести найжорстокішу післявоєнну акцію проти місцевого українства відому як «Операція Вісла» у квітні – липні 1947 р., яка безпідставно у мирний час мала своїм завданням не тільки переселити рештки українських родин (близько 148 тисяч осіб), а затерти сліди їхнього національного образу. Доступні документи вказують, що задум виселення української людності виник осінню 1946 р., а в січні 1947 р. розпочались інтенсивні приготування до його реалізації. У звіті заступника шефа Генерального штабу Війська польського генерала С. Моссора до міністра Народної оборони Польщі М. Жемеського у лютому 1947 р. повідомлялося: «При розгляді ситуації на терені Краківської округи виявилась проблема українських залишків. Чимало українських одиниць і цілих родин скрилися в лісах... становлячи базу для банд УПА. Позаяк Радянський Союз зараз уже не приймає тих людей, видається конечним весною провести енергійну акцію переселення тих людей поодинокими родинами в розпорошенні на всіх «одзисканих» землях де швидко асимілюються» [2, С.2].

З перспективи часу, як і самих документальних рядків стає зрозумілим, що польські власті не приховували своїх завдань щодо прикорданних українських етнічних теренів. В одній з інструкцій від 10 листопада 1947 р. відзначалося, що «головною метою переселення осадників «Вісли» є їхня асиміляція в новому польському середовищі, а тому необхідно докласти всіх зусиль, щоб ця мета була досягнута» [7, С.297]. У зв'язку з цим ставилось завдання, представників інтелігенції серед переселених розселити окремо, заборонено спілкуватися українською мовою, збиратися гуртом і навіть уживати слово «українець». Польські спецслужби ретельно слідкували та всіляко перешкоджали будь-яким спробам українського духівництва організувати навколо себе українську громадськість. У світлі викладеного доречними є міркування що індивід за наслідками радянсько-польських зговорів, як і загалом у радянській системі був посталений перед дилемою: прийняти нав'язувані згори правила гри в ім'я виживання чи протестувати. Іншого було не дано, тому, що державний терор здебільшого був превентивним, залякуючим і атмосфера страху пронизувала все суспільство згори донизу. Справа ліквідації української етнічної території в межах сучасної Польської держави і, особливо, найдраматичніша кінцева фаза депортації українців, знана як «Акція Вісла», належить до безпрецедентних актів етноциду середини ХХ ст. у центрі Європи. До характерних особливостей злочину належать знущання над цивільним населенням, що переступають межу людськості – блискавична депортація в поєднанні з селекцією «неблагонадійних».

Література

1. Більський Е. Трагедія Холмщини і Підляшя // Наше життя. – 1947. – 28липня.-Ч.29. – С.3-4.
2. Місило Є. Акція «Вісла» // Лемківщина. – 1992. – №3. – С.2.
3. «Смерть і знищення на лінії Керзона» // Промінь. – 1948. – 20 жовтня. – №29. – С.2.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України далі ЦДАВО, Ф.4959, Оп.1, Спр.28, Арк.39-43.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (м.Київ) далі ЦДАГО України Ф.1, Оп.23, Спр.2605. – Арк.99
6. ЦДАГО України, Ф.1, Оп.23, Спр.2606, Арк.35.
7. Цепенда І. Українсько-польські відносини 40-50-х років ХХ століття: етнополітичний аналіз. – К., 2009. – 387 с.